

Катарина В. БЕГОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 8. 3. 2021.
Прихваћен: 28. 4. 2021.

УТИЦАЈ ЛЕКСИЧКЕ АНТОНИМИЈЕ НА РАЗВОЈ ТЕРМИНОЛОШКИХ СИНТАГМИ СА КОМПОНЕНТОМ *МРТАВ* У СРПСКОМЕ ЈЕЗИКУ

Предмет истраживања је утицај лексичке антонимије на развој термилошких синтагми са компонентом *мртав*. У раду се анализирају синтагме оваквог постања, сагледавају се закони семантичких померања која су синтагме претрпеле, као и улога придевске антонимије у тим померањима. С обзиром на исход семантичке анализе, предлаже се принцип градуелности у приступу термилошким синтагмама и модификација критеријалног обележја (не)мотивисаности у идентификацији датог типа језичких јединица.

Кључне речи: дијахронијска семантика, термилошка синтагма, лексичка антонимија, мотивисаност (семантичка прозирност), *жив*, *мртав*.

1. Предмет истраживања

1.1. Под термином се у оквирима књижевног (у савременим грађанским друштвима и стандардног)¹ језика подразумева „научни или стручни назив, име одређеног појма” (s. v. *термин*, Клајн/Шипка 2006), тј. термин је реч или синтагма „чији се језички знак поклапа са одговарајућим појмом у појмовном систему дате научне области” (Бјелаковић 2017: 18).²

У дијалектологији, историјској фразеологији и сродним дијахронијски усмереним дисциплинама, термин се схвата шире, с обзиром на цивилизацијске оквири етнокултурне заједнице чији се језик изучава, и дефинише се и као *народни* назив предмета материјалне и духовне културе. Термилошке

*katarina.v.begovic@gmail.com

¹ О терминима 'књижевни' и 'стандардни' језик, као и о разликама међу њима писано је доста (о разликама в. на пример Бугарски 2004: 162–199, Милановић 2010: 11–15, Шипка 1998: 250–258).

² О специфичном семантичком статусу термина у односу на остале јединице општег лексикона в. Гортан Премк ²2004: 116–125; Драгићевић 2007: 20–22; Бјелаковић 2017: 18–19.

синтагме се тако могу одредити као вишелексемни спојеви са функцијом номинације предмета или појава из реалног света (Мршевић Радовић 1987: 21).

1.2. Корпус рада углавном се заснива на вернакулару и критеријум за одабир грађе је лексички – у питању су термилошке синтагме са компонентама *жив* и *мртав*. Основни корпус чини грађа из следећих речника: Даничић 1863–1864, Караџић 1852, РЈА, РСА.

Циљ је био истражити укупну грађу термилошких синтагми кроз време да би се стекао увид у све реализоване начине образовања јединица у континуитету српског језичког израза. Историјски део корпуса је старосрпски, рускословенски и славеносрпски корпус је изузет, а у корпус од Вука надаље укључене су и синтагме из књижевног језика, пошто законитости лексичке и фразеолошке семантике које одсликавају природу нашег језика морају важити и овде (јединицама из књижевног корпуса приступа се обазриво с обзиром на порекло синтагми и могућности структурно-семантичког калкирања).

1.3. У разматраном корпусу од 31 термилошке синтагме са компонентом *жив*, њих девет (29 посто) развија секундарну термилошку синтагму са опонентом *мртав*, што чини 33,3 посто од укупног броја забележених синтагми са овим придевом. Овај податак потврђује да је чврста асоцијативна веза међу антонимима важан чинилац у формирању различитих синтагматских структура – од слободних колокација до фразеологизама у ужем смислу (Мршевић Радовић 1987: 57; Дражић 2014: 81).

Одабране термилошке синтагме

жива вага	мртва вага
жива вакцина	мртва вакцина
жива вода	мртва вода
живи вулкан	мртви вулкан
живи добитак	мртви добитак
живи инвентар	мртви инвентар
живи језик	мртви језик
жива крв	мртва крв
жива ограда (живи плот)	мртва ограда

1.4. Треба нагласити још нешто. У фразеолошкој литератури се истиче (1) да је једно од обележја термилошких синтагми немотивисаност (Е. Толикина 1964: 156, према Мршевић Радовић 1987: 21); (2) да између термина и фразеологизама постоје прелазни типови, мотивисани термини (који последично представљају и прелазне категорије од неутралности до експресивности, нпр. народна имена биљака) (Мокијенко 1989: 219–220). Међутим, мотивисани термини не морају бити и експресивни (уп. термине *текућа* и *стајаћа* или *слана* и *слатка вода*), а семантичка прозирност не чини термине „мање” терминима, напротив – у актуелној термилошкој литератури

ри идеалним се сматра семантички прозиран термин (што не значи да такав мора и бити) (Бјелаковић 2017: 19). Граница између семантички прозирних и непрозирних језичких јединица „*nikako se ne može oštro postaviti, budući da priroda njihove suprotnosti nije binarna, nego skalarna*” (Прћић 2008: 93). Аутор даље закључује да је „*gradijentnost [...] ovde inherentno povezana sa protokom vremena*” (ibid.), односно са застаревањем – за категорију мотивисаности пресудно је актуелно језичко осећање.

2. Термилолошке синтагме и лексичка антонимија

Придеви *жив* и *мртав* су прави антоними, супротстављена су им примарна значења и семантички се саодносе (Драгићевић 2007: 266–267). Придев *жив* је немаркирани члан антонимског пара – означава присуство особине. Ова особина ’+’ чини га семантички доминантним, тј. *жив* има и номинално и контрастно значење, док *мртав* има само контрастно. Придеви имају развијену полисемантичку структуру (према РСА, *жив* има 16, а *мртав* 15 значења) и супротстављена су им многа, али не и сва секундарна значења, што их чини непуним антонимима (Драгићевић 2007: 268). Поредићи значењске структуре придева закључујемо да секундарна значења немаркираног придева *жив* углавном прати његов антоним (Ивић 1995: 306) – чак 12 секундарних значења придева *мртав* настало је аналогijом.

С обзиром на семантичку доминантност немаркираног члана антонимског пара и способност и извесност маркираног члана да секундарна значења развија аналогijом према полисемантичкој структури доминантног антонима, хтели смо да испитамо да ли је (1) импулс за развој термилолошке синтагме кренуо од синтагми са придевом *жив*; (2) придевска антонимска релација доминантна у терминима чија су значења настала лексичким слагањем одговарајућих значења лексема саставница; (3) антонимија нарушена у примерима у којима долази до семантичке транспозиције целе базе синтагме.

3.1. Секундарно значење придева *жив* ’активан’³

3.1.1. Метафоричко значење придева *жив* ’активан’ јавља се у РЈА са потврдама од 15. века, а различити примери у речнику јесу у вези са текућом водом:

- (1) „Svi, koji žednite ... hodi se napite studenca živoga. M. Držić 437” (16. век)⁴;
- (2) „Rijeka gdi je živa. Vetranić 1, 352” (16. век) (s. v. *živ*, РЈА).

³ У одабраним синтагмама нису посведочени примери са примарним значењем придева *жив*.

⁴ Све потврде из РЈА хронолошки су одређене према *Popisu kniga i rukopisa upotrebljenih za rječnik* (РЈА 23/3: 933–957). Године за потврде из Даничићевог речника дате су према подацима у *Monumenta serbica* (1858) Ф. Миклошича.

Синтагма *жива вода*⁵ има статус термина у народном језику и означава текућу воду. Мотивна је за антонимну синтагму *мртва вода* у значењу стајаће, непокретне воде:

- (3) „Govori se ... voda živa ona, koja izvira, jere se miče, a ona od blata zove se mrtva, jere se ne miče. I. T. Mrnavić istum.” (17. век) (s. v. *mrtav*, RJA).⁶

Синтагме успостављају антонимски однос јер немаркирани антоним *мртав* секундарно значење развија аналогijом према секундарном значењу придева *жив* (s. v. *жив* – 6, *мртав* – 5, РСА). С обзиром на то да су синтагме у језичком осећању биле мотивисане, користиле су се и у експресивном метафоричком значењу (искуство нас учи томе да је текућа вода бистра и чиста, а стајаћа мутна и прљава):

- (4) „Od čistoće ja vir živi, ti od gnusobe mrtvo blato. I. Gundulić 249” (17. век) (s. v. *mrtav*, RJA).

Данас се углавном доживљавају архаичнима и немотивисанима.⁷

3.1.2. Истог постанка и исте семантичке категорије као *жива* и *мртва вода* јесу синтагме *живи* (*активни*) и *мртви* (*угашени*, *неактивни*) *вулкан* (уп. симетрична придевска значења s. v. *жив* – 2. б, *мртав* – 4. а, РСА):

- (1) „Тих вулкана има ’живих’ и ’мртвих’ т.ј. неки још и данас бацају огањ, а други су већ угасили (Радић А., Дом 1900, 156)” (s. v. *жив*, РСА).

Синтагме знају за варијантност, прозирне су и актуелне, са тим да варијанте са компонентама *жив* и *мртав* припадају разговорном језику (на то упућују наводници у примеру из РСА).

Оба синтагматска пара сврставају се у географске термине.

3.2. Секундарно значење придева ’који се састоји од живог’

Ово придевско значење је општесловенско, семантички блиско примарном значењу јер је од њега изведено метонимијски, и последично се налази у истом домену са њим. Најстарији примери у вези са овим значењем у корпусу су из 13. века (s. v. *dobitak*, RJA).

3.2.1. *Жив* ’који се састоји од живог’ + примарно значење именице

3.2.1.1. Синтагма *жива ограда* (*живи плот*) у RJA (s. v. *živ*) дефинише се као „živa ograda, živi plot, živa živica, t. j. od grmlja zasađenog”:

- (1) „Živim plotom i dračama vrto i lire svoje gradu. Kavañin (1913) 360^b” (поч. 18. века);
- (2) „А ја наставим пут кући ... путем који је био обрастао с обје стране живим плотом (драчом и купином) (ГЦ 1885, 363)” (s. v. *жив*, РСА).

⁵ Синтагме *жива* и *мртва вода* које се јављају у општесловенском корпусу бајки анализиране су у Беговић 2019: 142–144.

⁶ Историјски примарно значење лексеме *блато* јесте ’бара’, ’језеро’ (s. v. *blato*, RJA).

⁷ Да бисмо стекли увид у категорију мотивисаности анализираних синтагми у актуелном језичком осећању, направили смо анкету са 50 испитаника. Двадесет посто испитаника препознаје наведено значење синтагме *жива вода*, док 15 посто препознаје значење антонимне синтагме.

Секундарно значење придева *жив* 'који се састоји од живог' (s. v. *жив* – 3, РСА) са лексемом *ограда*⁸ индукује употребу придевског антонима *мртав* у значењу 'нежив' (s. v. *мртав* – 3. а, РСА). За разлику од термина *жива ограда*, који је актуелан, *мртва ограда* данас застарева⁹ и посведочена је само у РЈА (s. v. *mrtav*):

- (3) „Ovakva sigurnost more se dobiti ili s živom ili mrtvom ogradom ili plotom [...]”.

Антонимски однос није симетричан (уп. и синтагме са именичким центрима *добитак*, *инвентар*) – супротни однос не успоставља се аналошки насталим значењем антонима према датом секундарном значењу придева *жив*, већ у однос антонимије ступају различита секундарна значења придева: *жив* са метонимијски изведеним значењем 'који се састоји од живог' : *мртав* са метафорички изведеним значењем 'нежив'.

Категорија 'мртав' подразумева чланове који су били живи, а категорија 'нежив' чланове који не могу припадати категорији 'живог'. Лексикализацијом датих категорија придеви *жив* и *мртав* односе се на исту категорију денотата, а *жив* и *нежив* на различиту.¹⁰ Синтагме *жива* и *мртва ограда* захваљујући метафорички изведеном значењу придева *мртав* означавају различите категорије денотата (ограда може бити од биљака, али може бити и дрвена, камена итд.).

Што се тиче варијантности термина осим употребе неправих именичких синонима, *живица* је синоним *живој огради* и „резултат је тежње ка рационализацији језичког материјала” (Ђорић 2008: 161).¹¹

3.2.1.2. Термине *жива* и *мртва вакцина* не бележе лексикографски извори. Синтагме су новијег постања, интернационалне (уп. фр. *vaccins vivants atténués* и *vaccins inactivés ou inertes* и енгл. *live-attenuated vaccines* и *inactivated (killed) vaccines*)¹², мотивисане су и припадају медицинској терминологији. И у српскоме језику знају за варијантност (жива је *атенуирана* или *жива атенуирана*, а мртва је још *инактивисана* вакцина). Последица су структурно-семантичког калкирања. У српскоме језику синтагме развијају однос неправе, али симетричне антонимије – живе су вакцине оне које се састоје од живих (али ослабљених), а мртве оне које се састоје од мртвих микроорганизама. Придев *мртав* према секундарном значењу придева *жив*

⁸ Именица *плот* већ означава мртву ограду, то је „ограда од проића, летава, дасака, сплетеног прућа, тараба” (s. v. *плот*, РСМ).

⁹ Синтагма *мртва ограда* је семантички прозирна за 20 посто испитаника.

¹⁰ Сам придев *нежив* посведочен је тек од 17. века у РЈА (s. v. *neživ*) и не реконструише се у ЭССЈ. Нема развијену полисемантичку структуру и сва његова значења настала су аналогично према значењима придева *жив*, укључујући и примарно, о чему сведочи и творбени поступак.

¹¹ Историја термилошке синтагме и њеног универба *живица* показује да *живица* или *жива ограда* нису увек биле култивисана ограда, „од грмља сајеног”, већ природна, дивља међа, трњак (s. v. *živica* – б. „živí plot, ograda od drače, trńa; trńak, ivica”, РЈА). С временом се значење модификовало и данас углавном означава култивисану ограду.

¹² Уп. податке на <https://professionnels.vaccination-info-service.fr>; <https://www.vaccines.gov>; <https://www.creative-biolabs.com>; последњи пут приступљено 3. 3. 2021.

аналогски развија значење 'који се састоји од мртвог' (значење је само контекстуално, не бележе га речници).

3.2.2. *Жив* 'који се састоји од живог' + историјски примарно и секундарно значење именице

Лексема *добитак* развија различита значења у старосрпском језику (s. v. *dobitak*, RJA), са тим да је значења 'посед' (историјски примарно) и 'стока' (секундарно) наследила из псл. периода (s. v. **dobitъkъ*, ЭССЯ). У старим српским изворима оба значења јављају се од 13. века (s. v. *dobitak*, RJA; s. v. *добытъкъ*, Даничић 1863), а већ почетком 14. века посведочене су синтагме *живи добитак* у значењу 'стока' и *мртви добитак* у значењу 'посед осим стоке':

- (1) и чѣто сѣдъ дальѣ оѣтъ дома кралеѣвѣства мн живѣга или мѣртѣвога добытъка (1302–1321) (s. v. *добытъкъ*, Даничић 1863).¹³

Синтагме су посведочене у различитим старосрпским писаним изворима. Резултат су експлицирани лексикализације именичких значења придевица *жив* и *мртав*. Као резултат, синтагматски пар остварује однос неправне антонимије (придевска семантика је иста као у примеру *жива* и *мртва ограда*).

Синтагме су застареле – не препознају се у актуелном језичком осећању, нису забележене у РСА, нити је посведочена лексема *добитак* са значењима 'посед' и 'стока' (s. v. *жив*, *мртав*, *добитак*, РСАНУ).

3.2.3. *Жив* 'који се састоји од живог' + секундарно значење именице

Синтагме *живи* и *мртви инвентар* јављају се са истим значењем као *живи* и *мртви добитак*, а постале су лексичким слагањем секундарног значења придева и именице. Лексема *инвентар*, пореклом из латинског језика (s. v. *инвентар*, РСА, РМС, Клајн/Шипка 2006), овде је употребљена у секундарном значењу '(обично покретна) имовина':

- (1) „Унео је у задругу сву своју земљу и инвентар. Пол. 1950” (s. v. *инвентар*, РМС).

Термини су резултат специјализације значења 'имовина' на живу и неживу. Придевска антонимија иста је као у примерима *жива* и *мртва ограда* и *живи* и *мртви добитак*. Синтагме припадају корпусу савременог књижевног језика (s. v. *инвентар*, РСА, РМС) и новијег су порекла – са изузетком усамљеног примера у преводном тексту Н. Бијанковића крајем 17. века у RJA (s. v. *inventarij*), лексема се не јавља у корпусу пре Вука.¹⁴ Синтагме су данас углавном застареле.¹⁵

¹³ У неправом синонимном односу у старосрпском језику са именицом *добитак* јесте *благо*, а са синтагмом *живи добитак живо благо* (s. v. *blago* – 2. a, b, RJA).

¹⁴ Консултовани су речници довуковске лексикографије из 18. века у којима се могла очекивати лексема *инвентар*: Орфелинови речници у оквиру уџбеника *Латинскій букварь* (1766) и *Первые начатки латинскаго языка* (1767); речник у оквиру граматике С. Вујановског *Нѣмецкаа грамматика* (1772); *Рѣчникъ малый* (1793) С. Лазаревића; речник у оквиру граматике В. Љуштинѣ *Грамматика италіанская* (1794).

¹⁵ Синтагме су мотивисане само за десет посто анкетираних.

Термине не бележи корпус књижевнога латинског, француског или италијанског језика, из којих су могли стићи у српски књижевни језик. Међутим, синтагма је посведочена у историјском корпусу немачкога језика од 1860. године, уп.:

- (2) „Der Pächter im Nordosten stellt seine und seiner Familie Arbeit, zahlt die indirekten Abgaben und theilt die Ernte mit dem VerPächter, der die Gebäude unterhält, *das todt und lebende Inventar* liefert und die Grundsteuern entrichtet” (*Die Grenzboten*. Jg. 19, 1860, I. Semester. I. Band, Korpus Historische Korpora (1465–1969) des Digitalen Wörterbuchs der deutschen Sprache, <https://www.dwds.de/d/korpora/dtaxl>, претрага према кључним речима *lebend Inventar*, последњи пут приступљено 3. 3. 2021; курзивом истакла К. Б.).

С обзиром на структурно-семантичке особине синтагми и утицај немачкога језика на српски у датоме хронолошком оквиру, може се претпоставити да су термини калкирани према немачким облицима.¹⁶

3.3. Секундарно значење придева *жив* ’који се још употребљава’

Секундарно значење придева *жив* „који се још употребљава, који има своје носиоце, представнике; који се још негује, чува, одржава” (с. в. *жив* – 2. в, РСА) настало је од примарног значења придева метафором ЖИВО У ЉУДСКОМ ИСКУСТВУ ЈЕСТЕ ОНО ШТО ЧОВЕК СТВАРА И ОДРЖАВА СВОЈОМ АКТИВНОШЋУ. Ово значење односи се већ од 14. века на сродне појмове из ’језичког’ домена (с. в. *živ – a. j) govor (jezik, glas, besjeda, riječ)*, РЈА)¹⁷, а примери употребе у РСА интерпретирају се у термилошком значењу синтагме *живи језик*:¹⁸

- (1) „Познавао је готово све мртве и живе европске језике (Бар. 5, 123)” (1954) (с. в. *жив*, РСА).

Међутим, термилошко значење синтагме *живи језик* експлицира семантичку компоненту + ’матерњи говорник’. Ово је сема нижега ранга, имплицирана у хронолошки старијем значењу придева *жив* ’усмен’, јер језик као средство споразумевања прототипично подразумева матерње говорнике. Термилошко значење настаје перспективизацијом значења придева уз именицу *језик* истицањем компоненте + ’матерњи говорник’. Синтагма одсликава „процес термилологизације – преласка речи из општег лексичког фонда у неки термилошки систем” (Бјелаковић 2017: 21). Аналошким развојем семантике придевског антонима (с. в. *мртав* – 4. в, РСА) формира

¹⁶ Синтагме су посведочене само у српскоме књижевном језику у јужнословенском контексту, но, посведочене су и у западословенским и источнословенским књижевним језицима. Њихово присуство у западословенском корпусу лако је довести у везу са утицајем немачкога језика, а у источнословенским језицима могле би се довести у везу и са позајмљивањем лексеме *инвентар* из француског језика и универзалном семантиком придевских компонената.

¹⁷ Поред значења ’усмен’ развијају се и значења у вези са последицом употребе усменог језика – ’динамичан’, ’делотворан’ и сл. (уп. при мере употребе у РЈА). У вези са значењем ’динамичан’ развијају се у ужем фразеолошком корпусу јединице *жива реч* и *мртво слово на папир* (в. Мршевић Радовић 2004).

¹⁸ В. одредницу *živi jezik* у *Mozaiku znanja* (1972).

се антонимска синтагма *мртви језик* (– ’матерњи говорник’)¹⁹ – мртви језик може бити усмен, њиме се може писати, али остаје у лингвистичкој класификацији мртав зато што нема матерњих говорника.

Ови термини су актуелни, припадају књижевним (стандардним) језицима као баштина филологије и лингвистике и интернационални су.

4. Терминолошке синтагме настале сложеном семантичком транспозицијом

4.1. Синтагме *жива вага* и *мртва вага* новијег су постања (s. v. *вага*, РСА, РМС, Клајн/Шипка 2006). *Жива вага* се у Речнику САНУ дефинише као „тежина живих животиња (при одређивању њихове цене)”, а *мртва* као „тежина свега онога што се од заклане животиње може употребити”, уп. пример:

- (1) „Мртва вага буше изнашала је 42–45 % живе ваге (Огрizeк, ГлМП 1930, 29/29)” (s. v. *вага*, РСА).

Српска периодика из 19. века сведочи и о синтагмама *жива* и *мртва тежина* у истом значењу, уп.:

- (2) „Са овим таблицама одређена је сваком говечету како жива, тако и мртва тежина [...]” (*Службени војни лист*, стр. 5, 15. 10. 1894, <http://www.unilib.rs/istorijske-novine>, претрага према кључним речима *жива тежина*, последњи пут приступљено 3. 3. 2021).²⁰

Савремени речници бележе и варијанту *жива мера* (s. v. *мера*, РСА) за *живу вагу*, *чиста вага* за *мртву* (s. v. *вага*, РМС), а *чиста тежина* се потврђује у корпусу српске периодике (<http://www.unilib.rs/istorijske-novine>, претрага према кључним речима *чиста тежина*, последњи пут приступљено 3. 3. 2021).

У савременом језику је најактуелнија варијанта са немачком позајмљеницом, чије је секундарно значење дефинисано као „тежина чега измерена вагањем” (s. v. *вага*, РМС). Именица у терминолошку синтагму ступа у секундарном значењу, а придев *жив* доживљава структурно-синтаксичку транспозицију која би се могла представити на следећи начин: *вага живе животиње* → *вага живе животиње* → *жива вага*. Семантички фокус раскида структурно-семантичку везу конгруентног атрибута и именичког центра унутар падежног атрибута; долази до структурно-семантичке кондензације синтаг-

¹⁹ Уп. Драгићевић 2007: 274–275.

²⁰ Синтагма *жива тежина* (не увек и *мртва тежина* у датом значењу) посведочена је у великим европским језицима (енглески, немачки, шпански итд.) и у другим словенским језицима. У српском језику може се интерпретирати као језичка универзалија или евентуално калкирање према немачкоме језику – сложеница *Lebendgewicht* јавља се у немачком корпусу од 1864. године (Korpus Historische Korpora (1465–1969) des Digitalen Wörterbuchs der deutschen Sprache, <https://www.dwds.de/d/korpora/dtaxl>, претрага према кључној речи *Lebendgewicht*, последњи пут приступљено 3. 3. 2021).

ме.²¹ Синтагма се обично употребљава у блокираном партитивном генитиву (*пет килограма живе ваге*), али корпус сведочи и о другим морфосинтаксичким остварењима термина.

Неправи антоним *мртва вага* који сведочи о аналошкој структурно-семантичкој промени: *тежина мртве и очишћене (припремљене) животиње за даљу употребу* → *тежина мртве и очишћене (припремљене) животиње за даљу употребу* → *мртва вага*.

Термин *жива вага* је семантички прозиран, али његов антоним је мање познат савременим говорницима.²²

4.2. Многи примери у историјским изворима потврђују секундарна, метонимијски изведена значења именице *крв* 'окршај', 'борба', 'рањавање', 'убиство' (s. v. *krv*, RJA). Нарочиту пажњу привлачи дефиниција „8. b. mrtva krv znači ubojstvo, živa ranu”, а најстарији пример употребе је из 14. века, исти као код Даничића:

- (1) „8чѣннше мею собомъ ·z· мртвѣнхъ крѣвѣн на врѣн господьскон” (1395) (s. v. крѣвь, Даничић 1863) / „učiniše meju sobomъ 7 mртvиhъ крѣvјј на virи gospođskoj Mon. serb. 226. (1395)” (s. v. *krv*, PJA3У).

Уп. и пример из *Poljičkog statuta*:²³

- (2) „Ako bi tko učinio krv mrtvu (t. j. ubojstvo) ali živu. (Stat. pol.) Statuta 51” (15/16. век) (s. v. *živ*, RJA).

Према метонимијском моделу ПОСЛЕДИЦА ЗА УЗРОК, *крв* већ у старосрпском језику значи 'рањавање', 'убиство' и сл.; према Даничићу, најстарија потврда о значењу именице *крв* 'убиство' јесте из 13. века:

- (3) ако крѣвь 8чѣнн дѣтнкъ, да га пода господарь (1240–1272) (s. v. крѣвь, Даничић 1863).

Синтагме су подстакнуте жељом за формалном експликацијом различитих значења лексеме *крв* (као и у вези са примерима *живи* и *мртви доби-так*). *Жива крв* експлицира да човек након рањавања остаје жив, док *мртва крв* експлицира да је последица напада одузет живот. Семантичка позиција приведâ је сложена. Они се у контексту остварују у метафоричком значењу мотивисаном метонимијским преносом, у којем се у вези са синтагмом *жива крв* препознаје и перспективизација. Транспозиција се мора анализирати унутар датог сценарија:

²¹ Поред поменуте универбизације, у фразеолошкој литератури говори се о кондензацији половица или устаљених фраза као механизму постанка фразеологизма у ужем смислу (Мршевић Радовић 1987: 62), као и о семантичкој кондензацији фразеологизма до лексичког значења једне од његових лексема саставница – универбизацији унутар ужег фразеолошког корпуса (Валтер/Мокијенко 2018: 332).

²² Термин *жива вага* мотивисан је за 65 посто испитаника, док за *мртву вагу* зна 20 посто анкетираних.

²³ Језик овога споменика „мјеџавина је узмичуће џакавштине и све раширеније џтокавштине [...]” (Poljički statut. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, <http://www.enciklopedija.hr>, последњи пут приступљено 3. 3. 2021).

- (1) 'напад' (узрок) → 'рањавање' (последика): лексикализација *крв* / 'рањавање са наглашеном компонентом + 'човек остаје **жив**': лексикализација *жива крв* (придев добија метафоричку позицију у функцији конгруентног атрибута);
- (2) 'напад' (узрок) → 'човек је **мртав** (смрт)' (последика): лексикализација *крв* / *мртва крв* (придев добија метафоричку позицију у функцији конгруентног атрибута).

Синтагме су застареле, не препознају се у актуелном језичком осећању, а РСА чува значења лексеме *крв* попут 'крвна освета', 'крвава борба, окршај', 'убиство', и сл. (s. v. *крв*, РСА), али не и термилошке синтагме.

5. Закључци

(1) Седам од девет синтагматских парова настало је лексичким слагањем придева и именице у одговарајућем значењу. Најпродуктивније придевско значење јесте 'који се састоји од живог', семантички блиско примарном значењу придева. Придев *мртав* аналошки прати семантичке позиције доминантног антонима у вези са лексемама *вода*, *вулкан*, *вакцина*, *језик*, док се асиметрична неправна антонимија 'који се састоји из живог': 'нежив' успоставља у вези са лексемама *ограда*, *добитак*, *инвентар*.

У примерима у којима је извршена транспозиција целе базне синтагме – *жива вага* : *мртва вага*, *жива крв* : *мртва крв*, такође се успоставља неправна антонимија, што показује доминантност парадигматског односа без обзира на сложене структурно-семантичке преносе које синтагме трпе.

(2) Импулс за формирање антонимне синтагме не полази увек од немаркиране синтагме са антонимом *жив* – у три случаја (именички центри *добитак*, *инвентар*, *крв*) синтагме настају ради експликације одговарајућих именичких значења.

(3) Механизми развоја лексичких значења са којима придеви улазе у термилошке синтагме су разнолики: метафора, метонимија, перспективизација, док су сва секундарна значења именица у корпусу метонимијска. Транспозиције целих синтагми заједно са уобичајеним семантичким померањима одликује сложен процес структурно-семантичке кондензације.

(4) Пет од девет анализираних парова зна за варијантност, што показује да нису све термилошке синтагме устаљене језичке јединице (што би одговарало специфичној семантици термина и његовој функцији), већ да и унутар општег термилошког система постоји лексичко варирање.

(5) Синтагме се на скали градуелности посматрају од мотивисаних (*живи* и *мртви вулкан*, *жива ограда*, *жива* и *мртва вакцина*, *живи* и *мртви језик*, *жива вага*), преко оних које су у процесу застаревања (*жива* и *мртва вода*, *мртва ограда*, *живи* и *мртви инвентар*, *мртва вага*) до застарелих, које се доживљавају као потпуно идиоматизоване (*живи* и *мртви добитак*, *жива* и *мртва крв*). Анализа показује да за категорију мотивисаности није

пресудан начин постанка термилолошке синтагме, како би се то могло очекивати. Као општи закључак намеће се то да лексичко слагање не гарантује семантичку прозирност (*жива вода*), нити да је синтагма настала транспозицијом нужно непрозирна (*жива вага*) – мотивисаност је пре свега категорија зависна од актуелног језичког осећања говорника.

ИЗВОРИ

- Даничић 1863–1864:** Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, 1–3, Београд: Државна штампарија.
- Караџић 1852:** Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, У Бечу: у штампарији Јерменскога манастира.
- Клајн/Шипка 2006:** Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики лексикон страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Миклошич 1858:** Franz Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiae Serbiae, Bosniae, Ragusii*, Viennae: Apud Guilelmum Braumüller.
- РСМ 1967–1976:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска.
- РСА 1959–:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: САНУ.
- ЭССЯ 1974–:** *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, Москва: Наука.

- Мозаик знања 1972:** *Srpskohrvatski jezik, Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja*, Beograd: Interpres.
- RJA 1880–1976:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- <https://www.creative-biolabs.com>
<https://www.dwds.de>
<http://www.enciklopedija.hr>
<https://professionnels.vaccination-info-service.fr>
<http://www.unilib.rs>
<https://www.vaccines.gov>

ЛИТЕРАТУРА

- Беговић 2019:** Катарина Беговић, *Фразеологизми са компонентом жив на српском и јужнословенском говорном простору: дијахронијски и синхронијски аспект*, одбрањена докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд.
- Бјелаковић 2017:** Исидора Бјелаковић, *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)*, Нови Сад: Два пера.
- Бугарски 2004:** Ranko Bugarski, *Jezik u društvu*, knjiga 4, Sabrana dela, Beograd: Čigoja štampa.
- Валтер/Мокијенко 2018:** Harry Walter, Valerij Mokienko, *Urslawische Phrasologie: Mythos oder Legende?*, *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress Belgrad 2018* (Herausgegeben von Sebastian Kempgen, Monika Wingender und Ludger Udolph), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 331–340.
- Гортан Премк 2004:** Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Дражић 2014:** Јасмина Дражић, *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ивић М. 1995:** Milka Ivić, *O zelenom konju, Novi lingvistički ogledi*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Милановић 2010:** Александар Милановић, *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Мокијенко 1989:** Валерий М. Мокиенко, *Славянская фразеология*, Москва: Высшая школа.
- Мршевић Радовић 1987:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић Радовић 2004:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке јединице с компонентом књига, прилог српској лексикографији, Научни саставак слависта у Вукове дане, 32/1, 95–104.*
- Прћић 2008:** Tvrtko Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, Novi Sad: Zmaj.
- Ђорић 2008:** Божо Ђорић: *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Шипка 1998:** Милан Шипка, *Књижевни и/или стандардни језик (прилог појмовно-терминолошком разграничењу)*, *Наш језик, XXXII/3–4, 250–258.*

Katarina Begovic

THE INFLUENCE OF LEXICAL ANTYNOMY IN THE EVOLUTION OF
TERMINOLOGICAL SYNTAGMS CONTAINING THE COMPONENT
DEAD IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of this research is the influence of lexical antynomy in the evolution of terminological syntagms that incorporate the element *dead*. The paper will examine syntagms of such origin, discern the principles of a semantic shift through which the syntagms have undergone and review the role of the adjective antynomy in aforementioned shifting events. In regard to the results of the semantic analysis, the principle of graduality is suggested when approaching terminological syntagms – along with the modification of (non)motivation criteria when identifying the given type of lingual unit.

Key words: diachronic semantics, terminological syntagm, lexical antynomy, motivation (semantic transparency), *alive, dead*.